

ადგილობრივი თვითმმართველობა და მოქალაქეთა ჩართულობა: როგორ უნდა გაძლიერდეს დემოკრატია სამეგრელო ზემო სვანეთის მაგალითზე

Local Self-Government and Citizen Engagement: How to Strengthen Democracy Using the Example of Samegrelo Zemo Svaneti

ერეკლე ზარანდია - საქართველოს ეროვნული უნივერსიტეტი სეუ-ს ასოცირებული პროფესორი
Erekle Zarandia - Associate Professor, Georgian National University, SEU
e.zarandia@seu.edu.ge

აბსტრაქტი: ადგილობრივი თვითმმართველობა წარმოადგენს დემოკრატიული მმართველობის ერთ-ერთ ფუნდამენტურ ასპექტს, რომელიც უზრუნველყოფს მოქალაქეთა ჩართულობას გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში. მისი ეფექტიანობა დამოკიდებულია მოსახლეობის აქტიურობაზე, გამჭვირვალობასა და სახელმწიფო ინსტიტუტების მხარდაჭერაზე. საქართველოში მოქალაქეთა ჩართულობა ადგილობრივ მმართველობაში კვლავ სერიოზული გამოწვევის წინაშე დგას. მოსახლეობის დაბალი ინტერესის, ინფორმაციის დეფიციტისა და უნდობლობის გამო, თვითმმართველობა ხშირად ვერ იყენებს თავის სრულ პოტენციალს. ამ სტატიის მიზანია მოქალაქეთა აქტიური ჩართულობის მნიშვნელობის შეფასება, არსებული ბარიერების გამოვლენა და იმ მექანიზმების განხილვა, რომლებიც ხელს შეუწყობს დემოკრატიის გაძლიერებას. კვლევაში განხილულია ინფორმირებულობის ზრდის, ციფრული ტექნოლოგიების გამოყენების, საკონსულტაციო მექანიზმების გაძლიერებისა და სამოქალაქო განათლების როლი მოქალაქეთა მონაწილეობის ზრდაში. აგრეთვე, გაანალიზებულია საერთაშორისო გამოცდილება და საუკეთესო პრაქტიკები, რომლებიც შესაძლოა წარმატებით იქნას დანერგილი საქართველოში.

დასკვნის სახით, სტატია სთავაზობს რეკომენდაციებს, როგორ შეიძლება ადგილობრივმა ხელისუფლებამ გაზარდოს მოქალაქეთა ნდობა და გაააქტიუროს მათი მონაწილეობა. დემოკრატიული თვითმმართველობის გაძლიერება პირდაპირ კავშირშია მოქალაქეთა ჩართულობის ხარისხთან, რაც ქვეყნის საერთო განვითარებას უწყობს ხელს.

საკვანძო სიტყვები: ადგილობრივი თვითმმართველობა, მოქალაქეთა ჩართულობა, დემოკრატია, დეცენტრალიზაცია, ციფრული სერვისები.

Abstract: Local self-governance is a fundamental aspect of democratic governance, ensuring citizen engagement in decision-making. Its effectiveness depends on public participation, transparency, and the support of state institutions. In Georgia, citizen engagement in local government continues to face significant challenges. Due to low public interest, lack of information, and mistrust, local government often fails to realize its full potential. The purpose of this article is to assess the importance of active citizen participation, identify existing barriers, and discuss mechanisms that can contribute to strengthening democracy. The study examines the role of awareness-raising, the use of digital technologies, and strengthening consultation mechanisms and civic education in increasing citizen participation. It also analyzes international experience and best practices that can be successfully implemented in Georgia. The article concludes with recommendations for increasing citizen trust in local government and enhancing

their participation. Strengthening democratic self-governance is directly linked to the degree of citizen engagement, which contributes to the overall development of the country.

Keywords: local self-government, citizen engagement, democracy, decentralization, digital services.

შესავალი: საქართველოს ადგილობრივი თვითმმართველობის სისტემა მნიშვნელოვანი კომპონენტია ქვეყნის მმართველობის სტრუქტურაში და პოლიტიკური ჩარჩოს გადამწყვეტი ნაწილია. საქართველოს ორგანული კანონის „ადგილობრივი თვითმმართველობის კოდექსი“ ემსახურება ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანიზაციების საქმიანობისა და ეროვნულ ხელისუფლებასთან მათი ურთიერთქმედების რეგულირების საფუძველს. ეს კანონი განსაზღვრავს ადგილობრივი თვითმმართველი ერთეულების ფორმირებას, საქმიანობას და ფუნქციონირებას.

ადგილობრივი თვითმმართველობა და მოქალაქეთა ჩართულობა დემოკრატიული საზოგადოების ფუნდამენტური ელემენტებია, რომლებიც ხელს უწყობენ გადაწყვეტილებების მიღების პროცესებში ჩართულობას, გამჭვირვალობას და პასუხისმგებლობას (ჯონსონი, 2010). თანამედროვე დემოკრატიებში ადგილობრივი თვითმმართველობა განიხილება, როგორც მოქალაქეებსა და სახელმწიფოს შორის ურთიერთობის ერთ-ერთი ყველაზე ეფექტური მექანიზმი, რომელიც უზრუნველყოფს საზოგადოების ინტერესების ასახვას და მათი მონაწილეობის უზრუნველყოფას (სმიტი, 2015). მოქალაქეთა ჩართულობა კი არა მხოლოდ პოლიტიკური პროცესების ლეგიტიმურობის გარანტია, არამედ სოციალური კაპიტალის გაძლიერების საშუალება, რაც თავის მხრივ ხელს უწყობს დემოკრატიული ინსტიტუტების მდგრადობას (UNDP, 2021).

თვითმმართველი ერთეული არის მუნიციპალიტეტი, რომელიც არის დასახლება (თვითმმართველი ქალაქი) და აქვს ადმინისტრაციული საზღვრები, ან დასახლებათა ერთობლიობა (თვითმმართველი თემი), რომელსაც აქვს ადმინისტრაციული საზღვრები და ადმინისტრაციული ცენტრი. მუნიციპალიტეტს გააჩნია არჩევითი წარმომადგენლობითი (საკრებულო) და აღმასრულებელი (მერია) ორგანოები (შემდგომ – მუნიციპალიტეტის ორგანოები), რეგისტრირებული მოსახლეობა და აქვს საკუთარი ქონება, ბიუჯეტი, შემოსულობები. მუნიციპალიტეტი საჯარო სამართლის იურიდიული პირია (საქართველოს ორგანული კანონი ადგილობრივი თვითმმართველობის კოდექსი).

ადგილობრივი მმართველობა არის კანონმდებლობით განსაზღვრული სახელმწიფო აღმასრულებელი და წარმომადგენლობითი ორგანოების ურთიერთ-კოორდინირებული საქმიანობა, რომელიც ადგილებზე, მოსახლეობის მოთხოვნათა გათვალისწინებით, უზრუნველყოფს სახელმწიფო ინტერესების დაცვას.

რეგიონულ და მუნიციპალურ საკითხთა მართვის კომიტეტის ხელმძღვანელობით, ევროპის საბჭოს სამთავრობო ექსპერტთა კომიტეტმა შეიმუშავა ადგილობრივი თვითმმართველობის ევროპული ქარტია. ადგილობრივი თვითმმართველობის ევროპული ქარტია ხელმოწერისთვის ხელმისაწვდომი გახდა ევროპის საბჭოს წევრი ქვეყნების მიერ 1985 წლის 15 ოქტომბერს, ევროპის საბჭოს საპარლამენტო ასამბლეის პლენარულ სესიაზე მიღებული რეზოლუციის შემდეგ. იგი

ძალაში შევიდა 1988 წლის 1 სექტემბერს. 2004 წლის 26 ოქტომბერს საქართველომ ნაწილობრივ მოახდინა ქარტიის რატიფიცირება (ადგილობრივი მმართველობის რეფორმა).

ტერმინი „ადგილობრივი თვითმმართველობა“ მე-17 საუკუნეშიც არსებობდა და მოიაზრებდა, როგორც ერთ ტერიტორიაზე მცხოვრებ პირთა უფლების აღიარებაში, თავად გადაწყვეტათ მათ წინაშე არსებული ყოფითი პრობლემები და შესაბამისად ემართათ საკუთარი ცხოვრება. ტერმინი „ადგილობრივი თვითმმართველობა“ მე-19 საუკუნის ბოლოს დამკვიდრდა სამეცნიერო ლიტერატურაში, როდესაც ადგილობრივი ხელისუფლების დეცენტრალიზაცია და დემოკრატიული პროცესები სისტემატური შესწავლისა და განხილვის საგანი გახდა.

ცნების დეფინიციაზე გავლენა იქონია თვითმმართველობის თეორიებში გამოხატულმა ფუნდამენტურმა საკითხებმა, რომლებიც მოიცავდა ამ უფლების ბუნების განსაზღვრას. ტერმინი „ადგილობრივი თვითმმართველობა“ მოიცავს ადმინისტრაციულ სისტემას, სადაც ადგილობრივი თემები მმართველობას ახორციელებენ დამოუკიდებლად არჩეული წარმომადგენლების მეშვეობით. ეს დეფინიცია ეყრდნობა დემოკრატიული პრინციპების, მოქალაქეთა ჩართულობისა და ადგილობრივი ავტონომიის საფუძვლებს (Wilson & Game, April 12, 2011).

ვინაიდან ადგილობრივი თვითმმართველობა ხალხთან ყველაზე ახლოსაა, მას უნიკალური პოზიცია უჭირავს მმართველობის სისტემაში. დემოკრატიული პროცესების განვითარებისა და თვითმმართველობის განხორციელების ერთ-ერთი უპირველესი მიზანია მოსახლეობასა და ხელისუფლებას შორის ამ პირდაპირი საზღვრის გადალახვა. ერთადერთი გზა „მოსახლეობის პოტენციალის, ცოდნისა და ენერგიის რეალიზებისა და მოსახლეობასა და ხელისუფლებას შორის არსებული უფსკრულის აღმოსაფხვრელად“ არის ადგილობრივი თვითმმართველობა, რაც გარკვეულ რეგიონებში მოსახლეობის თვითორგანიზების სახეობაა (Solzhenitsyn, 1996).

საქართველოში, როგორც პოსტსაბჭოთა სივრცეში დემოკრატიული ტრანსფორმაციის გამოცდილების მქონე ქვეყანაში, ადგილობრივი თვითმმართველობის სისტემა და მოქალაქეთა ჩართულობა მნიშვნელოვან გამოწვევებს შეხვდა (პატარაია, 2019). მიუხედავად იმისა, რომ ქვეყანამ მნიშვნელოვანი პროგრესი მიაღწია დემოკრატიული ინსტიტუტების განვითარებაში, ადგილობრივ დონეზე დემოკრატიის გაძლიერება კვლავ დიდ პრობლემად რჩება. განსაკუთრებით აქტუალურია ეს საკითხი რეგიონებში, სადაც ისტორიული, კულტურული და ეკონომიკური ფაქტორები ხელს უწყობენ მოქალაქეთა დაბალ ჩართულობას და ადგილობრივი თვითმმართველობის სისუსტეს (ეროვნული სტატისტიკის სამსახური, 2022). ამ კონტექსტში, სამეგრელო-ზემო სვანეთის რეგიონი განსაკუთრებით საინტერესო შემთხვევაა, რადგან ის გამოირჩევა როგორც კულტურული მრავალფეროვნებით, ასევე სოციალურ-ეკონომიკური გამოწვევებით, რაც გავლენას ახდენს დემოკრატიული პროცესების დინამიკაზე (პატარაია, 2019).

აუცილებელია ადამიანური როლის გამოკვეთა ინსტიტუციურ ცვლილებებსა და სოციალ-ეკონომიკურ განვითარებაში. თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენებით, მოქალაქეთა ჩართულობა ადგილობრივი თვითმმართველობის საქმიანობაში მნიშვნელოვნად იზრდება, რაც ზრდის მათ ეფექტურობას, გამჭვირვალობას და ანგარიშვალდებულებას.

კვლევის მიზანი და ამოცანები: სტატიის მიზანია გამოიკვლიოს, თუ როგორ შეიძლება გაძლიერდეს დემოკრატია ადგილობრივ დონეზე, განსაკუთრებით სამეგრელო-ზემო სვანეთის რეგიონის მაგალითზე (ჯონსონი, 2010). კვლევის ფარგლებში განხილული იქნება ადგილობრივი თვითმმართველობის სისტემის სტრუქტურა, მოქალაქეთა ჩართულობის დონე და არსებული პრობლემები, რომლებიც ხელს უშლიან დემოკრატიული პროცესების ეფექტურ ფუნქციონირებას (სმითი, 2015). ამასთან, სტატიაში შემოთავაზებული იქნება რეკომენდაციები, რომლებიც მიმართული იქნება ადგილობრივი თვითმმართველობის რეფორმირებაზე და მოქალაქეთა ჩართულობის გაზრდაზე (UNDP, 2021).

კვლევის ძირითადი ამოცანები მოიცავს:

1. ადგილობრივი თვითმმართველობის კონცეფციისა და მისი როლის განსაზღვრას დემოკრატიულ საზოგადოებაში (ჯონსონი, 2010).
2. სამეგრელო-ზემო სვანეთის რეგიონში ადგილობრივი თვითმმართველობის სტრუქტურისა და მოქალაქეთა ჩართულობის დონის ანალიზს (ეროვნული სტატისტიკის სამსახური, 2022).
3. რეგიონში არსებული პრობლემებისა და გამოწვევების გამოვლენას, რომლებიც ხელს უშლიან დემოკრატიის გაძლიერებას (პატარაია, 2019).
4. რეკომენდაციების შემუშავებას ადგილობრივი თვითმმართველობის რეფორმირებისა და მოქალაქეთა ჩართულობის გაზრდის მიმართულებით (UNDP, 2021).

კვლევის მეთოდოლოგია: კვლევის მეთოდოლოგია დაფუძნებულია როგორც ქართული, ისე უცხოური მეცნიერებების თეორიულ ნაშრომებზე. თემის უფრო დეტალურად შესასწავლად ავტორმა თვისებრივი კვლევის შედეგად ჩაატარა ინტერვიუ კომპეტენტურ პირებთან და მუნიციპალიტეტების წარმომადგენლებთან. იმის დადგენა, მზად არიან თუ არა ადგილობრივი თვითმმართველობები, დანერგონ ციფრულის სერვისები მმართველობის პროცესში, როგორც ცოდნის, ისე ფინანსური თვალსაზრისით, მოსახლეობის უფრო მეტი მონაწილეობის ხელშეწყობის გასაზრდად. სწორედ ამიტომ ჩატარდება გასაუბრება ადგილობრივ ხელისუფლებასთან, რათა დადგინდეს მათი ამჟამინდელი შესაძლებლობები და ხედვა ციფრული სერვისების კუთხით.

კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე, შემუშავდება კონკრეტული კითხვარი. ჩატარდა სიღრმისეული კვლევა, სადაც ავტორმა კონკრეტულ შემთხვევად აიყვანა საქართველოს სამეგრელოს ზემო სვანეთის რეგიონის ადგილობრივი თვითმმართველობები. რესპონდენტებთან სიღრმისეული ინტერვიუები ხელს შეუწყობს კრიტიკული ტენდენციების და სახელმწიფო პოლიტიკის ხარვეზების შესწავლას. სიღრმისეული ინტერვიუები დაეხმარა ავტორს ადვილად მიეღო უკუკავშირი რესპონდენტებისგან.

ექსპერტთა ინტერვიუების შედეგების ანალიზის საფუძველზე შემუშავდება სტრუქტურირებული რაოდენობრივი კვლევის კითხვარი, რომელშიც მონაწილეობას მიიღებს 205-მდე ადამიანი. რაოდენობრივი კვლევის შედეგად მიღებული მონაცემები ავტორს დაეხმარება საკვლევ კითხვებზე მეორე და მესამე პასუხის გაცემაში. რაოდენობრივი შედეგები დამუშავდება SPSS-ში.

კვლევის დროს ძირითადად გამოყენებულია შემდეგი მეთოდები: კვლევის ფარგლებში შეიქმნა რაოდენობრივი (ონლაინ გამოკითხვა) კითხვარი კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე. ასევე

გამოყენებული იქნება ანალიზის, სინთეზის, ხარისხობრივი, სტატისტიკური და შედარების მეთოდები. (ინტერვიუ ჩატარდა ონლაინ).

თავი 1: თეორიული ჩარჩო - ადგილობრივი თვითმმართველობის კონცეფცია: განმარტება, პრინციპები და მნიშვნელობა დემოკრატიულ საზოგადოებაში.

ადგილობრივი თვითმმართველობა წარმოადგენს დემოკრატიული მმართველობის მნიშვნელოვან საფუძველს, რომელიც უზრუნველყოფს მოქალაქეების უშუალო მონაწილეობას გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში იმ სივრცეში, სადაც ისინი ცხოვრობენ. როგორც ევროპის საბჭოს ადგილობრივი თვითმმართველობის ქარტია (1985) აღნიშნავს, ადგილობრივი თვითმმართველობა გულისხმობს „ადგილობრივი თემების უფლებას და შესაძლებლობას, რეგულირებდნენ და მართონ მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივი საკითხები თავიანთი პასუხისმგებლობის ფარგლებში, ადგილობრივი ხელისუფლების ორგანოების მეშვეობით, რომლებიც არიან დემოკრატიულად არჩეულნი“ (Council of Europe, 1985).

ადგილობრივი თვითმმართველობა წარმოადგენს სახელმწიფოს მმართველობის ისეთ ფორმას, რომელიც საშუალებას აძლევს ადგილობრივ კომუნიტეტებს დამოუკიდებლად განახორციელონ საკუთარი საქმიანობა და მიიღონ გადაწყვეტილებები ადგილობრივი მნიშვნელობის საკითხებზე. ეს კონცეფცია ეფუძნება დეცენტრალიზაციის პრინციპს, რომელიც გულისხმობს ძალაუფლების გადანაწილებას ცენტრალური ხელისუფლებიდან ადგილობრივ დონეზე (Hague & Harrop, 2016). ადგილობრივი თვითმმართველობის მთავარი პრინციპები მოიცავს: 1) დამოუკიდებლობას, 2) პასუხისმგებლობას, 3) გამჭვირვალობას და 4) მოქალაქეთა მონაწილეობას (საქართველოს კონსტიტუცია, 2018).

ადგილობრივი თვითმმართველობის პრინციპები ეფუძნება სუბსიდიარობის იდეას, რომლის მიხედვითაც გადაწყვეტილებები უნდა მიიღებოდეს, რაც შეიძლება ახლოს მოქალაქეებთან (Hlepas, 2010). ეს უზრუნველყოფს უფრო ეფექტურ, მოქნილ და სწრაფ რეაგირებას ადგილობრივი საჭიროებებისა და პრობლემების მიმართ. თვითმმართველობის სისტემას ახასიათებს დეცენტრალიზებული სტრუქტურა, რაც გულისხმობს მართვის უფლებამოსილებების გადანაწილებას ცენტრალური ხელისუფლებიდან ადგილობრივ დონეზე.

ადგილობრივი თვითმმართველობის მნიშვნელობა დემოკრატიულ საზოგადოებაში განპირობებულია იმით, რომ ის უზრუნველყოფს საზოგადოების ინტერესების უფრო ზუსტად ასახვას და ხელს უწყობს გადაწყვეტილებების მიღების პროცესებში მოქალაქეთა ჩართულობას (Putnam, 1993). ამასთან, ადგილობრივი თვითმმართველობა ხელს უწყობს სახელმწიფოს ეფექტურობის გაზრდას, რადგან ის საშუალებას აძლევს ადგილობრივ ხელისუფლებას უფრო სწრაფად და მოქნილად რეაგირება მოახდელოს მოთხოვნილებებზე (Loughlin, 2001).

ადგილობრივი თვითმმართველობის კონცეფცია განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია დემოკრატიულ საზოგადოებებში, რადგან ის უზრუნველყოფს საზოგადოების ინტერესების უფრო ზუსტად ასახვას და ხელს უწყობს გადაწყვეტილებების მიღების პროცესებში მოქალაქეთა ჩართულობას (Dahl, 1989). ამასთან, ადგილობრივი თვითმმართველობა ხელს უწყობს სახელმწიფოს ეფექტურობის გაზრდას, რადგან ის საშუალებას აძლევს ადგილობრივ

ხელისუფლებას უფრო სწრაფად და მოქნილად რეაგირება მოსახლეობის მოთხოვნილებებზე (პატარაია, 2019). საერთაშორისო გამოცდილება აჩვენებს, რომ ძლიერი ადგილობრივი თვითმმართველობა არის პლურალისტური და ინკლუზიური დემოკრატიის ქვაკუთხედი. როგორც Sharpe (1995) აღნიშნავს, ადგილობრივი თვითმმართველობა არა მხოლოდ ადმინისტრაციული ფუნქციაა, არამედ მოქალაქეობრივი აქტივობის პლატფორმაც, რომელიც ასტიმულირებს საზოგადოებრივ მოტივაციას და სოციალური კაპიტალის განვითარებას. ამის შედეგად იზრდება საზოგადოებრივი ნდობა, პასუხისმგებლობა, მოქალაქეთა ჩართულობა და კოლექტიური გადაწყვეტილების ხარისხი.

მოქალაქეთა ჩართულობა: როლი დემოკრატიის განვითარებაში და მისი ფორმები: მოქალაქეთა ჩართულობა მმართველობის პროცესებში წარმოადგენს დემოკრატიული საზოგადოების მთავარ საფუძველს. Dahl (1998) ხაზს უსვამს, რომ დემოკრატია შედგება მოქალაქეთა აქტიური მონაწილეობისგან, რაც საშუალებას აძლევს მათ გავლენა მოახდინონ პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებზე. ეს ჩართულობა შეიძლება იყოს როგორც პირდაპირი, ასევე ირიბი ფორმით — მონაწილეობით არჩევნებში, ადგილობრივ კონსულტაციებში, საჯარო განხილვებში ან მოქალაქეობრივი ინიციატივების გზით.

მოქალაქეთა ჩართულობა დემოკრატიის განვითარების ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ელემენტია. იგი გულისხმობს მოქალაქეების აქტიურ მონაწილეობას პოლიტიკურ, სოციალურ და ეკონომიკურ პროცესებში, რაც ხელს უწყობს საზოგადოების კონსოლიდაციას და დემოკრატიული ინსტიტუტების ლეგიტიმურობის გაძლიერებას (სმიტი, 2015).

Arnstein-ის ცნობილი „მონაწილეობის კიბე“ (1969) ასახავს მოქალაქეთა ჩართულობის მრავალფეროვან დონეებს — პასიური ინფორმირებიდან აქტიურ თანამმართველობამდე. იგი გამოყოფს რვა საფეხურს, სადაც უმაღლეს საფეხურზე მოქალაქეები უკვე თავად იღებენ გადაწყვეტილებებს ხელისუფლების დონეზე. ეს მოდელი დღესაც აქტუალურია ადგილობრივი დემოკრატიის შეფასებისას. მოქალაქეთა ჩართულობის ფორმები შეიძლება განვარჯიშოთ შემდეგნაირად:

- არჩევნები – ყველაზე ფართოდ გავრცელებული ფორმა, რომელიც უზრუნველყოფს წარმომადგენლობით დემოკრაციას.
- საჯარო კონსულტაციები – უზრუნველყოფს ორმხრივ კომუნიკაციას ხელისუფლებასა და საზოგადოებას შორის (Fung, 2006).
- საზოგადოებრივი ინიციატივები და პეტიციები – აძლევს მოქალაქეებს საშუალებას, თვითონ წამოიწყონ თემატური საკითხების განხილვა ან რეფორმების ინიცირება.
- ბიუჯეტში მონაწილეობა (participatory budgeting) – ადგილობრივი ბიუჯეტის დაგეგმვის პროცესში მოქალაქეთა ჩართვის მოდელი, რომელიც წარმატებით მიმდინარეობს მსოფლიოს სხვადასხვა ქალაქში (Cabannes, 2004).
- ელექტრონული მონაწილეობა (e-participation) – ციფრული ტექნოლოგიების გამოყენება ჩართულობის გასაუმჯობესებლად, განსაკუთრებით ახალგაზრდებში (OECD, 2019).

მოქალაქეთა აქტიური მონაწილეობა ზრდის ადგილობრივი მმართველობის ლეგიტიმაციას, აუმჯობესებს პოლიტიკის შინაარსობრივ ხარისხს და ამცირებს კორუფციული რისკების დონეს (Putnam, 1993).

მოქალაქეთა ჩართულობის მნიშვნელობა დემოკრატიის განვითარებაში განპირობებულია იმით, რომ ის უზრუნველყოფს საზოგადოების ინტერესების უფრო ზუსტად ასახვას და ხელს უწყობს გადაწყვეტილებების მიღების პროცესებში მოქალაქეთა ჩართულობას (სმითი, 2015). ამასთან, მოქალაქეთა ჩართულობა ხელს უწყობს სახელმწიფოს ეფექტურობის გაზრდას, რადგან ის საშუალებას აძლევს ადგილობრივ ხელისუფლებას უფრო სწრაფად და მოქნილად რეაგირება მოსახლეობის მოთხოვნილებებზე (UNDP, 2021).

დემოკრატიის გაძლიერების მექანიზმები: როგორ ხელს უწყობს ადგილობრივი თვითმმართველობა და მოქალაქეთა ჩართულობა დემოკრატიულ პროცესებს

ადგილობრივი თვითმმართველობა და მოქალაქეთა აქტიური ჩართულობა ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირშია და ქმნის მმართველობის ისეთ სისტემას, რომელიც ასახავს საზოგადოებრივი ინტერესების მრავალფეროვნებას. დემოკრატიის გაძლიერების ერთ-ერთი მექანიზმია სწორედ ის, რომ გადაწყვეტილებები მიიღება იქ, სადაც ეს ყველაზე ეფექტიანად და სწრაფად შეიძლება – ადგილობრივ დონეზე.

როგორც Goldsmith და Page (2010) აღნიშნავენ, ადგილობრივი თვითმმართველობა ფუნქციონირებს როგორც „დემოკრატიული ინკუბატორი“, სადაც საზოგადოება სწავლობს დემოკრატიული მონაწილეობისთვის აუცილებელ უნარებს — მათ შორის დისკუსიის, გადაწყვეტილების მიღებისა და პასუხისმგებლობის აღების უნარს. ამ პროცესში თვითმმართველობა არამარტო პოლიტიკურ ინსტრუმენტს, არამედ განათლების პლატფორმასაც წარმოადგენს.

გარდა ამისა, მოქალაქეთა მონაწილეობა უზრუნველყოფს პოლიტიკის უკეთ ადაპტირებას რეალურ საჭიროებებთან. როგორც Gaventa (2004) აღნიშნავს, ინკლუზიური ჩართულობა ხელს უწყობს პოლიტიკის გამჭვირვალობასა და ანგარიშვალდებულებას, რაც დემოკრატიის განმტკიცების საფუძველია.

დეცენტრალიზაციის პროცესებიც მნიშვნელოვანია ამ კონტექსტში. Smoke (2003) აღნიშნავს, რომ დეცენტრალიზაცია მხოლოდ მაშინ ქმნის ღირებულ შედეგს, როცა მას მოსდევს რეალური გადაწყვეტილების უფლებამოსილების გადაცემა ადგილობრივ დონეზე და ამავდროულად — საზოგადოების ჩართვა გადაწყვეტილების მიღების პროცესში. სხვა შემთხვევაში, თვითმმართველობა ფორმალურ მექანიზმად რჩება.

ასევე მნიშვნელოვანია ადგილობრივი მედიის, აკადემიური სექტორის და არასამთავრობო ორგანიზაციების როლი. ისინი უზრუნველყოფენ როგორც ინფორმაციის გავრცელებას, ისე მედიაციისა და კონტროლის ფუნქციებს, რაც დემოკრატიულ პროცესებს ამყარებს.

თანამედროვე დემოკრატიული მმართველობა უკვე აღარ შემოიფარგლება მხოლოდ ფორმალური სტრუქტურებით იგი მოითხოვს ღია, ინკლუზიურ და დინამიკურ სისტემებს, სადაც ყველა ხმა

ფასდება. ადგილობრივი თვითმმართველობა სწორედ ამ ღირებულებების მატარებელია, ხოლო მოქალაქეთა ჩართულობა მისი პრაქტიკული განხორციელების გზაა.

თავი 2: სამეგრელო-ზემო სვანეთის რეგიონის ანალიზი - რეგიონის მახასიათებლები: გეოგრაფიული, დემოგრაფიული და სოციო-ეკონომიკური მონაცემები.

სამეგრელო-ზემო სვანეთი დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადმინისტრაციული რეგიონია, რომელიც მრავალფეროვანი გეოგრაფიული, კულტურული და ეკონომიკური თავისებურებებით გამოირჩევა. რეგიონი შედგება ცხრა მუნიციპალიტეტისგან: ზუგდიდი, ფოთი, სენაკი, აბაშა, ხობი, წალენჯიხა, მარტვილი, ჩხოროწყუ და მესტია. რეგიონს ესაზღვრება აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკა და წარმოადგენს ერთგვარ სატრანზიტო სივრცეს შავი ზღვისპირეთსა და შიდა საქართველოს შორის (GeoStat, 2024).

დემოგრაფიული თვალსაზრისით, რეგიონს 2024 წლის მონაცემებით მოსახლეობის დაახლოებით 330,000 ადამიანი ჰყავს, სადაც სოფლად მცხოვრები მოსახლეობა აჭარბებს ქალაქში მცხოვრებთ (სახელმწიფო რწმუნებულის ადმინისტრაცია, 2024). მიუხედავად ამისა, ბოლო ათწლეულში რეგიონი განიცდის მოსახლეობის კლებას და შიდა მიგრაციას, რაც გამოწვეულია ეკონომიკური შესაძლებლობების დეფიციტით და ახალგაზრდობის ურბანულ ცენტრებში გადასვლით (World Bank, 2022). განსაკუთრებით მწვავეა დემოგრაფიული ვაკუუმი მაღალმთიან ტერიტორიებზე.

სოციო-ეკონომიკური თვალსაზრისით, რეგიონი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი აგრარული ჰაბია საქართველოში. ძირითადად განვითარებულია თხილის, ციტრუსისა და მარწყვეულის წარმოება, რაც განსაკუთრებით ხობში, სენაკსა და ზუგდიდშია გავრცელებული. მიუხედავად ბუნებრივი რესურსებისა, ადგილობრივი ეკონომიკა მაინც დაბალ დონეზეა დივერსიფიცირებული. სამომხმარებლო ბაზარი მცირეა და უმუშევრობის დონე მაღალია — განსაკუთრებით ახალგაზრდობში (UNDP, 2023; MoESD, 2022).

გარდა სოფლის მეურნეობისა, რეგიონს აქვს ტურისტული პოტენციალი, განსაკუთრებით ზემო სვანეთში, რომელიც ცნობილია თავისი უნიკალური კულტურული მემკვიდრეობით — სვანური კოშკები, იუნესკოს მსოფლიო მემკვიდრეობის ძეგლები, მესტიის ტურისტული ინფრასტრუქტურა და სათხილამურო კურორტი ჰაწვალის (UNESCO, 2022). თუმცა, ტურიზმის სექტორი ჯერ კიდევ განვითარების სტადიაშია და მოითხოვს დამატებით ინვესტიციებსა და ინფრასტრუქტურულ გაუმჯობესებას.

სოციალურ-სამოქალაქო ასპექტში, რეგიონში შეინიშნება დაბალი მოქალაქეობრივი ჩართულობის დონე, რაც ნაწილობრივ გამოწვეულია არასაკმარისი ინფორმირებულობითა და საჯარო მმართველობის ინსტიტუციური სისუსტეებით (TI Georgia, 2023). რეგიონული განვითარების პოლიტიკის ერთ-ერთი გამოწვევა სწორედ ეს არის — მოქალაქეთა გააქტიურება ადგილობრივი გადაწყვეტილების პროცესებში.

საბოლოოდ, სამეგრელო-ზემო სვანეთი წარმოადგენს სტრატეგიულად მნიშვნელოვან, მაგრამ ეკონომიკურად და დემოგრაფიულად გამოწვევებით სავსე რეგიონს, რომლის მდგრად

განვითარებას ძლიერი თვითმმართველობის მექანიზმები და მოქალაქეთა ჩართულობის ზრდა სჭირდება.

მოქალაქეთა ჩართულობის დონე: რეგიონში მოქალაქეთა აქტივობის ანალიზი: ამ კვლევის ფარგლებში შეგროვილი ემპირიული მონაცემები მიიღეს საქართველოს ადგილობრივი თვითმმართველობის წარმომადგენლებთან ჩატარებული ინტერვიუების გზით. კვლევის მიზნების შესაბამისად, შემუშავდა კონკრეტული კითხვარი და ჩატარდა გამოკვლევა, რომლის ნაწილიც იყო სამეგრელოს ზემო-სვანეთის რეგიონში შემთხვევითი გამოკითხვის ჩატარება. ექვსი მუნიციპალიტეტის წარმომადგენელი გამოკითხეთ ცხრა მუნიციპალიტეტიდან. სულ ჩატარდა 7 ინტერვიუ, მათ შორის 6 სხვადასხვა მუნიციპალიტეტში.

კვლევის შედეგებმა აჩვენა, რამდენად ხელმისაწვდომია ინტერნეტი მოსახლეობისთვის და რა სიხშირით იყენებენ ისინი მას. რაოდენობრივმა მონაცემებმა აჩვენა, რომ რესპონდენტთა 89.3%-ს

მუნიციპალიტეტი	პოზიცია	სახელი, გვარი	ინტერვიუს ხანგრძლივობა
ზუგდიდი	საკრებულოს იურიდიული კომიტეტის თავმჯდომარე	სანდრო სორდია	48 წუთი
	საზოგადოებასთან ურთიერთობის, მედიისა და არასამთავრობო ორგანიზაციების მთავარი სპეციალისტი	გიორგი ჩიქოვანი	
მარტვილი	მერიის ადმინისტრაციული სამსახურის ადამიანური რესურსების მართვისა და საქმისწარმოების დეპარტამენტის უფროსი	თამარ წიგწივამე	26 წუთი
აბაშა	მერიის ადმინისტრაციული სამსახურის უფროსი	დimitრი ცანავა	21 წუთი
სენაკი	მერიის ადმინისტრაციული სამსახურის უფროსი	ნანა ზარანდია	33 წუთი
ჩხოროწყუ	მერიის საზოგადოებასთან ურთიერთობისა და მოქალაქეთა მომსახურების სამსახურის უფროსი	ინგა პაპასკირი	19 წუთი
ხობი	მერიის ადმინისტრაციული სამსახურის უფროსი	ზვიად ბუკია	18 წუთი

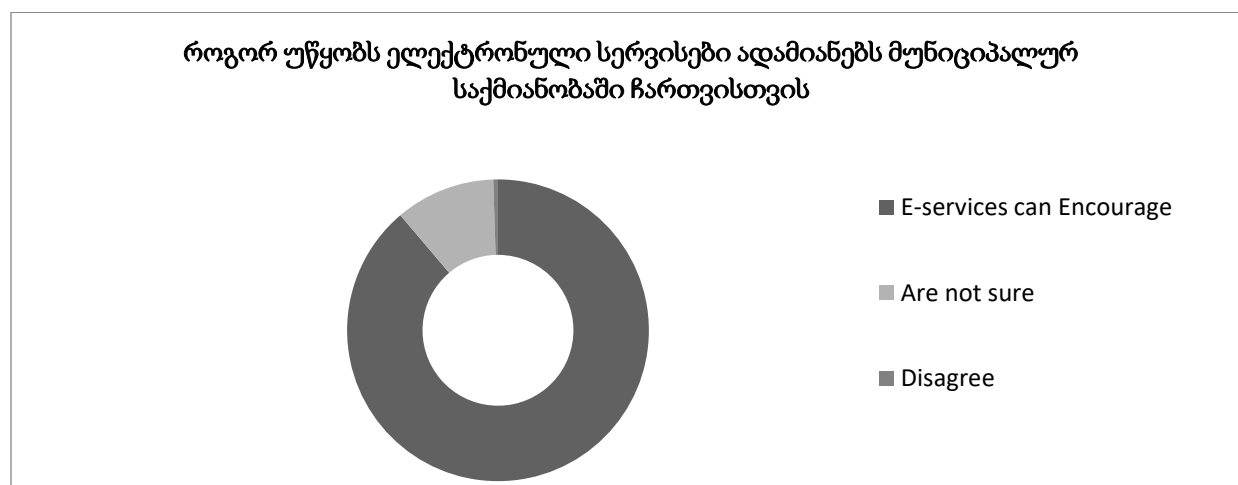
აქვს ინტერნეტი ხელმისაწვდომი მუდმივად, 6.3%-ს აქვს შეზღუდული წვდომა, ხოლო 4.4%-ს საზოგადოებრივ ცენტრებს სტუმრობს სერვისის მისაღებად. როგორც რესპონდენტები აცხადებენ, 63% იყენებს ინტერნეტს ყოველდღიურად, 23% - რეგულარულად, 20% - საშუალო სიხშირით, 15% - იშვიათად, ხოლო 5% საერთოდ არ იყენებს ინტერნეტს. ეს მაჩვენებლები დაფუძნებულია რაოდენობრივი კვლევის შედეგებზე, რომელიც ავტორმა გაითვალისწინა.

კვლევამ აჩვენა, რომ კითხვაზე, თუ რამდენად ზოგავს დროს ცუფრული სერვისების გამოყენება, გამოკითხულთა 88,2% თვლის, რომ ნამდვილად ზოგავს დროს, 10,8% - არ არის დარწმუნებული ამ მოსაზრების მართებულობაში, ხოლო 5% არ ფიქრობს, რომ ეს საერთოდ ზოგავს დროს.

კვლევამ შედეგებმა ცხადყო, რომ კითხვაზე, კმაყოფილია თუ არა ადგილობრივი მოსახლეობა მუნიციპალიტეტის მიერ შემოთავაზებული ციფრული სერვისების მომსახურებით - გამოკითხულთა 29.8%-მა განაცხადა, რომ კმაყოფილია. 30.7%-ს ამაზე კონკრეტული მოსაზრება არ აქვს, 39.5% კი უკმაყოფილოა. მიუხედავად ამისა, კითხვაზე, როგორ ფიქრობენ, რომ ციფრულ სერვისებს შეუძლია წაახალისოს ადგილობრივი მოსახლეობა ადგილობრივი ხელისუფლების საქმიანობაში ჩართვისთვის, რესპონდენტებმა უპასუხეს შემდეგნაირად.

ყველაზე მოთხოვნილი სერვისები შეიძლება დაჯგუფდეს ორ კატეგორიად. პირველი ჯგუფი მოიცავს ინდივიდუალურ საჭიროებებზე მორგებულ სერვისებს, როგორიცაა სოციალური და ჯანდაცვის დახმარება. მეორე კატეგორია კი ეხება მასობრივი, ყოველდღიური საჭიროებების მომსახურებას, რომელიც მოიცავს დასუფთავების, მუნიციპალური ტრანსპორტის და კეთილმოწყობის სერვისებს, რომლებიც მნიშვნელოვანია მუნიციპალიტეტის მოსახლეობისთვის.

ინტერვიუს შედეგად დადგინდა, რომ მოქალაქეების ჩართულობა მუნიციპალიტეტის მიერ დაგეგმილ ღონისძიებებში დაბალია და არ არის სერიოზულად დამაკმაყოფილებელი. თუმცა, არსებობს გარკვეული ჯგუფი, რომელიც დაინტერესებულია მუნიციპალური საკითხებით და აქტიურად ერთვება სხვადასხვა ფორმატით, როგორიცაა ადგილობრივი საკრებულოს სხდომებზე დასწრება, კომისიის შეხვედრებზე მონაწილეობა, მერის მრჩეველთა საბჭოში მონაწილეობა და მოსმენის ანგარიშების განხილვა. ზუგდიდის მუნიციპალიტეტი ასევე იყენებს არაფორმალურ მექანიზმებს, როგორიცაა სამოქალაქო ბიუჯეტი (ანუ მონაწილეობითი ბიუჯეტირება) და მწვანე ბიუჯეტი. ამასთანავე, არსებობს კოოპერატივები, რომლებიც ითვალისწინებენ თანადაფინანსების კომპონენტს. აღნიშნული პარტნიორობები ხელს უწყობენ სხვადასხვა საჭირო პროექტების განხორციელებას, და მუნიციპალიტეტი უზრუნველყოფს მათ მაღალ, 95%-იან თანადაფინანსებას.

ციფრული სერვისების მიწოდების შესახებ ყველა მუნიციპალიტეტის წარმომადგენელი მიიჩნევს, რომ შედეგი ზოგადად დამაკმაყოფილებელია, თუმცა არსებობს სივრცე გაუმჯობესებისთვის.

ზუგდიდის წარმომადგენლები კი თვლიან, რომ ამ სერვისების ხარისხი დაუკმაყოფილებელია, და რომ როგორც ტექნიკური აღჭურვილობა, ისე თავად სერვისები საჭიროებენ გაუმჯობესებას.

ინტერვიუდან გაირკვა, რომ მოქალაქეები იშვიათად იყენებენ ელექტრონულ სერვისებს, და არც ერთ მუნიციპალიტეტში არ ჩატარებულა კმაყოფილების გამოკითხვა. თუმცა, რესპონდენტების აზრით, მოსახლეობა დადებითად უყურებს ელექტრონულ სერვისებს. მოქალაქეთა თვითმმართველობაში ჩართულობის ერთ-ერთი ყველაზე ეფექტური საშუალებაა მათი საბუთების რეგისტრაცია მუნიციპალიტეტში. რესპონდენტების განცხადებით, უმეტესობა პირადად მიდის საჭირო სერვისის მისაღებად, თუმცა კომუნიკაციისთვის ხშირად გამოიყენება ელექტრონული ფოსტა და სოციალური მედია.

ყველა მუნიციპალიტეტის წარმომადგენელი მზადაა დანერგოს ციფრული სერვისები და მიაჩნიათ, რომ თანამედროვე ტექნოლოგიები, ინტერნეტიზაცია და ახალი თაობა ხელს შეუწყობს მათ უფრო აქტიურად ჩაერთონ თვითმმართველობის საქმიანობაში. მათი აზრით, რაც მეტი ციფრული სერვისი იქნება ხელმისაწვდომი, მით უფრო გაიზრდება მოსახლეობის ჩართულობა. ისინი თვლიან, რომ ეს აუცილებელია როგორც მუნიციპალიტეტის, ისე მოსახლეობისათვის და საერთოდ, თვითმმართველობის განვითარებისათვის.

რეგიონებიდან ერთ-ერთი საინტერესო დასკვნა იყო, რომ ყველა მუნიციპალიტეტი ერთნაირად აღნიშნავს, რომ მათ არ გააჩნიათ რესურსები, რათა დამოუკიდებლად შექმნან ელექტრონული სერვისები ან პროგრამები. თუმცა, ისინი შეუძლიათ წინადადებების შემუშავება დამატებითი სერვისების მოთხოვნისთვის. ამის შემდეგ განხორციელდება კვლევა, და შესაბამისი წინადადება მიიღებს განსახილველად მუნიციპალური სერვისების განვითარების სააგენტოდან, თუმცა მსგავსი შემთხვევები ამჟამად არ არსებობს.

ფინანსური რესურსების გარდა, მუნიციპალიტეტებს აკლიათ შესაბამისი ცოდნა და კომპეტენცია ახალი ციფრული სერვისების შექმნისთვის. ეს პრობლემა ყველა მუნიციპალიტეტს აწუხებს, თუმცა განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა ზუგდიდის მუნიციპალიტეტს, სადაც გიორგი ჩიქოვანი განმარტავს არსებულ გამოწვევებსა და პრობლემებს. როგორც ის აღნიშნავს, 2018 წელს შეიქმნა აპლიკაცია Igov.Zugdidi, რომელიც მოიცავდა ინფორმაციას ტურისტულ ადგილებზე, საკრებულოსა და კომისიის სხდომების თარიღებზე, ასევე თანამდებობის პირების ბიოგრაფიებს და ინფორმაციას სხვადასხვა დაგეგმილი ღონისძიებების შესახებ. თუმცა, აპლიკაციის ხელშეწყობისთვის გამოცხადებული ტენდერი გაკეთდა არასწორად, რის შედეგადაც აპლიკაცია დღეს უკვე არ ფუნქციონირებს.

ასევე მარტივად არის შესაძლებელი ოფიციალურ ვებსაიტებზე შესლით დადგინდეს მუნიციპალიტეტების პრობლემა, რადგან არცერთი მუნიციპალიტეტი არ ანახლებს დროულად ინფორმაციას, არ დებენ სხდომის ოქმებს და ვერ იყენებენ თანამედროვე ტექნოლოგიების რესურსს, რაც განპირობებულია, როგორც ტექნიკური ბაზის არ ქონის, პერსონალის დეფიციტით, ასევე მოსახლეობის მხრიდან დაბალი ინტერესით.

დასკვნა: ადგილობრივი თვითმმართველობა და მოქალაქეთა აქტიური ჩართულობა წარმოადგენს დემოკრატიული მმართველობის ქვაკუთხედს, რაც უზრუნველყოფს საზოგადოების

საჭიროებების უკეთ გააზრებას, ინკლუზიურობის ზრდას და პოლიტიკური პროცესების გამჭვირვალობას. თეორიულად და პრაქტიკულად დადასტურებულია, რომ დემოკრატია ვერ იარსებებს მყარად იმ გარემოში, სადაც მოქალაქეთა ხმა იგნორირებულია ან ადგილობრივ დონეზე გადაწყვეტილებების მიღების მექანიზმები სუსტია. ადგილობრივი თვითმმართველობის ფუნქციური განვითარების გარეშე, დემოკრატიული სახელმწიფო ვერ უზრუნველყოფს სოციალურ თანასწორობასა და მდგრად განვითარებას.

სამეგრელო-ზემო სვანეთის რეგიონის ანალიზმა აჩვენა, რომ მიუხედავად რეგიონის გეოგრაფიული მრავალფეროვნებისა და ბუნებრივი რესურსების სიმრავლისა, მას კვლავ სერიოზული გამოწვევები აქვს სოციალური, ეკონომიკური და დემოგრაფიული კუთხით. მოსახლეობის კლების ტენდენცია, ახალგაზრდობის მიგრაცია, სამუშაო შესაძლებლობების სიმწირე და ინფრასტრუქტურული პრობლემები ზღუდავს რეგიონში დემოკრატიული პროცესების სრულფასოვან ფუნქციონირებას.

რეგიონში მოქალაქეთა ჩართულობა ჯერ კიდევ დაბალ დონეზეა. კვლევები და პრაქტიკა აჩვენებს, რომ ადგილობრივ მოსახლეობას ხშირად არ აქვს საკმარისი ინფორმაცია გადაწყვეტილების მიღების პროცესების შესახებ, მათ შორის — ადგილობრივი ბიუჯეტის დაგეგმვისა და მუნიციპალური პოლიტიკის შემუშავებისას. შედეგად, თვითმმართველობის ორგანოები ვერ უზრუნველყოფენ საზოგადოებრივ ინტერესებზე ორიენტირებულ მმართველობას, რაც ამცირებს მოსახლეობის ნდობას.

დასახული პრობლემების გადაჭრის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მექანიზმი სწორედ მოქალაქეთა გააქტიურებაა ადგილობრივი თვითმმართველობის პროცესებში. ეს გულისხმობს ისეთ ინსტრუმენტებზე ორიენტირებას, როგორიცაა: საჯარო კონსულტაციები, ბიუჯეტში მონაწილეობა, ელ-დემოკრატიის პლატფორმების დანერგვა და არასამთავრობო სექტორის ჩართულობის გაზრდა. ამასთან ერთად, აუცილებელია ადგილობრივი ხელისუფლების უნარების გაძლიერება, მათ შორის სტრატეგიული დაგეგმვისა და ანგარიშვალდებულების კუთხით.

შესაბამისად, თუ რეგიონის განვითარება მიზნად ისახავს მდგრადობას, ინკლუზიურობასა და დემოკრატიული კულტურის დამკვიდრებას, აუცილებელია მოქალაქეთა სისტემური ჩართვა ადგილობრივ პოლიტიკაში. მხოლოდ ამ გზით შეიძლება ძლიერი, პასუხისმგებლიანი და ადამიანზე ორიენტირებული თვითმმართველობის ჩამოყალიბება, რომელიც დემოკრატიულ სახელმწიფოს სრულფასოვან საფუძველს წარმოადგენს.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ჯონსონი, პ. (2010). ადგილობრივი თვითმმართველობა და დემოკრატია: თეორია და პრაქტიკა. ლონდონი: Routledge.
2. სმიტი, ბ. (2015). მოქალაქეთა ჩართულობა და დემოკრატიული გამჭვირვალობა. ნიუ-იორკი: Palgrave Macmillan.
3. საქართველოს კონსტიტუცია (2018). თბილისი: საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე.

4. საქართველოს ადგილობრივი თვითმმართველობის კოდექსი (2020). თბილისი: საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე.
5. ეროვნული სტატისტიკის სამსახური (2022). სამეგრელო-ზემო სვანეთის რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკური მაჩვენებლები. თბილისი: საქართველოს სტატისტიკა.
6. პატარაია, გ. (2019). ადგილობრივი თვითმმართველობის რეფორმები საქართველოში: გამოწვევები და პერსპექტივები. თბილისი: ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
7. UNDP (2021). ადგილობრივი დემოკრატიის გაძლიერება საქართველოში. თბილისი: გაეროს განვითარების პროგრამა.
8. TI საქართველო (2023). მოქალაქეთა ჩართულობა და ადგილობრივი მმართველობა საქართველოში.
9. მსოფლიო ბანკი (2022). მიგრაცია და ეკონომიკური მობილობა საქართველოში.
10. UNDP (2023). რეგიონული განვითარება საქართველოში: ანალიზი და რეკომენდაციები. გაეროს განვითარების პროგრამა.
11. MoESD (2022). სამეგრელო-ზემო სვანეთის რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკური პროფილი. საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო.
12. Arnstein, S. R. (1969). მოქალაქეთა მონაწილეობის კიბე. ჟურნალი ამერიკული ინსტიტუტის დამგეგმავები, 35 (4), 216–224.
13. Cabannes, Y. (2004). მონაწილეობითი ბიუჯეტირება: მნიშვნელოვანი წვლილი მონაწილეობით დემოკრატიაში. გარემო და ურბანიზაცია, 16(1), 27–46.
14. ევროპის საბჭო. (1985). ადგილობრივი თვითმმართველობის ევროპული ქარტია. სტრასბურგი.
15. Dahl, R. A. (1998). დემოკრატიაზე. იელის უნივერსიტეტის გამოცემა.
16. Fung, A. (2006). კომპლექსურ მმართველობაში მონაწილეობის სახეები. საჯარო ადმინისტრაციის მიმოხილვა, 66, 66–75.
17. Gaventa, J. (2004). მონაწილეობითი მმართველობისკენ: ტრანსფორმაციული შესაძლებლობების შეფასება. ჰიკი და მოჰანში (რედ.), მონაწილეობა: ტირანიიდან ტრანსფორმაციამდე.
18. Goldsmith, M., & Page, E. (2010). მთავრობათა ურთიერთობების შეცვლა ევროპაში: ლოკალიზმიდან მთავრობათაშორისამდე. Routledge.
19. Hlepas, N. K. (2010). არასრული დეცენტრალიზაცია სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპაში: დაბრკოლებები რეგიონული განვითარებისთვის. რეგიონალური და ფედერალური კვლევები, 20 (2), 283–294.
20. OECD (2019). მოქალაქეთა ინოვაციური მონაწილეობა და ახალი დემოკრატიული ინსტიტუტები.
21. Putnam, R. D. (1993). დემოკრატიის მუშაობა: სამოქალაქო ტრადიციები თანამედროვე იტალიაში. პრინსტონის უნივერსიტეტის გამოცემა.
22. Sharpe, L. J. (1995). ადგილობრივი ხელისუფლების მომავალი. მსოფლიო ქალაქების მთავრობაში.
23. Smoke, P. (2003). დეცენტრალიზაცია აფრიკაში: მიზნები, ზომები, მითები და გამოწვევები. საჯარო ადმინისტრირება და განვითარება, 23(1), 7–16.